

ӨОЖ 338.2:502/504:336.22 (574)

Б.Ж. Ермекбаева, Р.Д. Досжан

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

E-mail: rdd2011@mail.ru

Жасыл экономиканы дамытудың салықтық механизмдері

Мақалада экологиялық дамудың көкейтесті сұрақтары және экономикалық реттеудің тетіктері, сонымен қатар экожүйелік қызметтің құралдары қарастырылған. ЕО мысалында экологиялық салымдар мен төлемдерді төлеушілерді экономикалық ынталандыру жайттары көрсетілген. Қазақстанда экологиялық төлемдердің бюджеттік түсімдері мен шығындарына талдау жүргізілген.

Түйін сөздер: жасыл экономика, салық механизмдері, Қазақстан.

Б.Ж. Ермекбаева, Р.Д. Досжан

Налоговые механизмы стимулирования зеленой экономики

В статье рассматриваются актуальные вопросы экологического развития и механизмы экономического регулирования, также инструменты экосистемных услуг. Также приведены примеры экономического стимулирования плательщиков экологических налогов и платежей на примере стран ЕС. Проведен анализ поступления в бюджет и анализ расходов экологических платежей в Казахстане.

Ключевые слова: зеленая экономика, налоговые механизмы, Казахстан

B. Yermekbayeva, R. Doszhan

Tax mechanisms of stimulating green economy

The article considers current issues of environmental development and it's economic regulation mechanisms, tools and ecosystem services. It also shows examples of economic incentives for environmental tax payers and charges on the EU practice. In the article is given analysis of budget revenues and analysis of expenses of environmental charges in Kazakhstan.

Keywords: green economy, tax mechanisms, Kazakhstan

Салық саясатын жүргізуде экологияға бетбұрыстың күшеюі – заманауи талаптардың бірі. Табиғи ресурстарды оңтайлы пайдаланып, табиғат ананың байлығын сақтауға барынша ықпал ететін шараларды жүзеге асыру қазіргі адамзаттың болашақ ұрпақ алдындағы міндеті.

АҚШ және Еуро Одақтың бірқатар дамыған елдерінде экологиялық салықтар мен алымдардың салық жүйесіне етене енгені, белсенді түрде қоршаған ортаны қорғауға бағытталып, жүргізіліп жатқан шаралары, олардың экологияны қорғау принциптерін, орнықты даму принциптерінен кем көрмейтіндігінің дәлелі.

Еуро Одақтың экологиялық салық реформаларын жүргізгеніне 30 жыл уақыт кетсе,

Қазақстан аталмыш реформа жолына әлі түсе қойған жоқ.

Қазақстанның экологиялық кодексіне сәйкес, қоршаған ортаны қаржыландыру бюджет қаражаттары арқылы, өндірушілердің өз қаражаттарынан және Қазақстан Республикасының тыйым салынбаған көздерден жүргізіледі.

Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемақы, қоршаған ортаға нормативтен артық эмиссия жасалғанда алынады. Оның ставкаларын жергілікті маслихат өкілдері бір жылға арнап тағайындайды.

Қоршаған ортаны қорғауға арналған бюджет шығыстары статистикалық бюллетеннің ақпараттары бойынша соңғы бес жыл ішінде жалпы шығыстардың 5 %-ынан аспаған.

1-кесте – Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған бюджет қаражаттарының мөлшері 200 -2012 жж.

Жыл	Мемлекеттік бюджет шығыстары (млрд.тг)	Бюджеттің ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аймақтар, қоршаған ортаны және жануарлар әлемін қорғау, жер қатынастары шығыстары	% үлесі
2008	3 394,1	170,3	5
2009	3 746,8	168,1	4,5
2010	4 457,2	207,1	4,6
2011	5 423,2	270,8	5
2012	6 269,0	292,6	4,6
Кесте Қаржы министрлігінің статистикалық бюллетені негізінде жасалды № 12, 2012 жыл			

Бюджет шығыстарының жыл сайын өсіп отырғанына қарамастан ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аймақтар, қоршаған ортаны және жануарлар әлемін қорғауға арналған шығыстарының үлесі ұлғая қойған жоқ, бұл көрсеткіш, әсіресе қаржылық дағдарыстың әсерінен 2009 жылы біршама кемігендігін көрсетуде.

Осы мәлімет қоршаған ортаны қорғауға бюджеттен қаншалықты аз қаражат бөлінетіндігін, кейбір салаларымен салыстырғанда үлесінің қаншалықты мардымсыз екендігін көрсетеді.

Басымдылықтың көбіне әлеуметтік салаға, білім беру, денсаулық сақтау, қауіпсіздік, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылыққа берілуі, елімізде әлі де болса экологиялық мәселелерін жеткілікті дәрежеде қолға алынбай жатқанын көрсетеді.

Бюджеттен бөлінген шығыстарды ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аймақтар, қоршаған ортаны және жануарлар әлемін қорғау, жер қатынастарына жұмсалған деп жіктесек, Қазақстанда қоршаған ортаны қорғауға кеткен қаражат 6,1 (18 009 млн. тг сомада) пайызды құрағанын байқаймыз. Бұл жалпы бюджет шығыстарынан бар жоғы 0,2 пайызын құрайтынын көрсетеді.

Бюджетке 2012 жылы экологиялық төлемдерден түскен табыс 67 183 млн. тг. сомасында болып, сол жылғы бюджеттің жалпы салықтық түсімдерінің 1,6 пайызын құраған.

Қазіргі таңда республика бойынша экологиялық төлемдерден жергілікті бюджеттерге түскен қаражат сомасы табиғат қорғау шараларына түгелдей бағытталмай отыр. Оған себеп - бөлінген қаржыны тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін тетіктің болмауы. Оның үстіне, әр аймақта табиғат қорғау шараларына жұмсалған қаржының мөлшері әрқалай.

Ал қолданыстағы заңнама бөлінген қаражатты мақсатты пайдалануға әлі де болса, толық ықпал ете алмауда. Қазақстан Республикасы Бюджет кодексіне сәйкес, қоршаған ортаға эмиссия үшін төленетін төлемдер облыстардың бюджеттері мен Астана және Алматы қалаларының қазынасына түседі. Алайда онда қоршаған ортаны қорғауға бағытталған шараларды қаржыландыру ерекшеленіп көрсетілмейді, ал бөлінген қаржының мөлшері экологиялық мәселелерді шешуге жетіспейді.

Қазіргі қоршаған ортаны ластауға төленетін төлемдерді жинау жүйесін экономикалық жағынан тиімсіз деуге болады. Өйткені олар нақты экологиялық міндеттері жүзеге асыруға ықпал ете алмайды. Еуропада экологиялық салықтарды салу «табиғатты ластаушы төлейді» деген принциппен жұмыс істейді. Көптеген елдерде бұл принцип экологиялық салық реформалары аясында қолданылады. Алғашқы реформа өткен ғасырдың 90-жылдары Солтүстік Еуропа мен Нидерланды мемлекеттерінде қолданылды. Алпауыт Германия мен Англия салық стратегиясының салықтық базасын еңбекке салынатын салықтан табиғи ресурстарды пайдалануға салынатын салықтарға және экологиялық салықтарға алмастыратын тетік іздеді. Әрине, басталған реформа нәтижесін дереу берген жоқ. Осы орайда Ұлыбританияның жеңіл көліктеріне салынатын салығы тарихын ескере кеткен жөн. Жуырға дейін көлік салығы бәріне бірдей болғанымен, салықтық реформаның нәтижесінде қазіргі уақытта салық атмосфераны ластау деңгейіне байланысты бес сатыға бөлініп салынатын болды. Компаниялар қарамағындағы көліктерге салық салу көмірқышқыл газын аз шығаратын көліктерді алуға ынталандыру үшін енгізілген. Швейцарияда ауыр жүк көтергіш көліктерге қала жол-

дарында кептеліске себеп болғаны үшін салық салынады.

Экологиялық салықтардың тиімді экономикалық құрал ретіндегі рөлін Ирландия мысалынан да көруге болады. Ирландияда сатушылардың пластикалық сауда дорбаларын әр сатып алушыға бергені үшін 0,15 еуро көлемінде төлем төлейді. Одан келген қаражат жинақталып, Экологиялық қорғау түседі. Осы төлемді енгізу нәтижесі, алғашқы үш айдың көлемінде пластикалық дорбаларды пайдалануды 90 пайызға төмендеткен.

Өнеркәсіпті қаржылай қолдау түбінде қоршаған ортаны қорғауда кері әсерін берері анық. Еуропада болсын, біздің елімізде болсын өндіріске тікелей және жанама субсидиямен көмек көрсету тәжірибеде бар. Тікелей субсидиялар белгілі бір саланы дамытуға бағытталып, адресі көмек ретінде берілсе, жанама субсидия түрі кейбір сала өкілдерін салық түрлерінен босату, шығыстардың орнын толтыруға бағытталған дотациялар бөлу, бағаны төмендетуге бағытталған шара және бұл шаралар көбіне әлеуметтік әсерді туғызумен байланысты жүргізіледі. Бұған мысал ретінде Еуро Одақтың авиациялық жанармай алымын атап айтуға болады.

Еуро Одақтың экологиялық салықтарына сипаттама беріп өтсек.

- Көліктерге салынатын салықтар. Көлік салықтары мемлекеттік деңгейде де, жергілікті деңгейде де салынады. Австрия мен Германия өз трассаларынан ауыр жүк көліктеріне жүріп өткен километраждарына салық салады. Ал Ұлыбритания мен Швеция ауаны ластағаны үшін, және қатты шу жасағаны үшін көліктерге салық салынады.

- Қоршаған ортаны ластағаны үшін және атмосфераны және суды ластағаны және қатты қалдықтарды көмгені үшін салықтар. Бұндай салық түрлері Франция, Голландия, Германияда қолданылады және түскен табыстар түгелдей ластаудан тазартуға және ластауды тоқтату шараларына жұмсалады. Сонымен қатар азот тотығын пайдалануға, суды пайдалануға, ағынды суларды пайдалануға, шаруашылықта химиялық заттарды пайдалануға да экологиялық салықтар салынады.

- Энергоөнімдерге салынатын салықтар. Экологиялық салықтар қатарына сондай-ақ энергоөнімдерге салынатын салықтар жатады.

Тасымалдау мақсатында пайдаланылатын жанармай, дизельдік отын салық объектілері болып табылады. Тұрғылықты пайдалануда табиғи газды, көмірді энергоөнімдерге жатқызуға болады. Көмірқышқыл газын шығару көздеріне де салық салынады.

- Парник газын шығаруға квоталарды саудалау. Бұл Еуро Одақтың Киото протоколының механизмдерінің бірі ретінде енгізілген, көмірқышқыл газын шығаруды азайтуға бағытталған құрал. Бұл келісімге байланысты қатысушы мемлекеттер өз елдерінде осы шараны қамтамасыз ететін, өндірістік қалдықтарды азайтуға негізделген заңдар мен стандарттарды қабылдайды.

Қазақстанда да ТМД елдеріндегідей экологиялық төлемдерді алу және экологиялық залалдың орын толтыру мемлекеттің тікелей қатысуы арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстанда экологиялық төлемді төлеуші немесе экоқызметті тұтынушы алдын ала экологиялық төлемді төлейді. Бұл төлемдер белгілі бір мақсатсыз, ортақ қазынаға келіп түседі. Сондықтан түскен сома экологиялық жүйе қызметінің жобаларын қаржыландыруға кетеді деп нақты айта алмаймыз.

Еліміздегі қолданыстағы экологиялық төлемдер жүйесінің біршама кемшіліктері бар:

- Қазақстанда қоршаған ортаны қорғауды, табиғатқа келтірген зиянның орнын толтыруды, экологиялық салықтар мен алымдардың экожүйені сақтап қалудағы рөлін насихаттау жұмыстары кеңінен жүргізілмегендіктен, экологиялық салықты төлеуші мұндай шаралардың қаншалықты маңызды екенін түсіне бермейді;

- елімізде аймақтық маслихаттар экологиялық төлемдер мөлшерін өз қалауынша қоя алады, ал бұл аймақтардағы төлеушілер арасындағы теңсіздікке әкеледі;

- қазіргі таңда экологиялық мәселелерді шешудің экономикалық ынталандыру тетіктері жетіспейді. Қоршаған ортаны белсенді қорғаумен айналысатын, жаңа экологиялық өнімдер шығаратын, өз қызмет ету барысында экологиялық технологияларды қолданатын компанияларға салықтық жеңілдіктер берілсе, басқа да кәсіпорындар бұл жақсы тәжірибені үлгі етер еді;

- экологиялық төлемдерді қоршаған ортаға эмиссия жасаған жеке және заңды тұлғалар төлеуші болып табылады. Алайда шет елдік

озық тәжірибе бойынша экологиялық салықты тек қоршаған ортаға зиян шектіріп отырған, нормадан тыс эмиссия жасаған тұлғалар төлейді;

- қоршаған ортаны эмиссиялау төлемдері Қазақстанда негізінен жергілікті бюджеттерде жинақталады әрі нақты қаржыландыру бағыты алын ала анықталмайды. Сол себепті экологиялық жобаларды қаржыландыру қалдық принципі бойынша жүргізіледі.

Осы қалыптасып отырған мәселелерді шет елдік озық тәжірибе, экожүйелік төлемдер механизмін қолдану арқылы шешуге болады. Оның мәні экоқызмет тұтынушыларына ресурстардың экономикалық құндылыққа ие екендігін түсіндіру және тегін емес екендігін дәлелдеу. Әлемдік тәжірибеде экожүйелік төлемдердің бірнеше механизмдері бар:

Судың сапасын қамтамасыз етудің экологиялық төлемдері жүйесі. Суды пайдалануға экотөлем төлеудің бірден бір мысалы ретінде Нью-Йорк қаласын сумен қамтамасыз ететін Гудзон өзенінің бастауында тұратын фермерлердің қалаға ағатын ауыз су тазалығын қалай қамтамасыз еткендігін атап өтуге болады. Ауыз судың сапасының нашарлағанын анықтағаннан кейін муниципалитет өкілдері алдында бюджеті 4 млрд. АҚШ долларын құрайтын суды тазалау құрылғысын орнату немесе тау баурайындағы фермерлерге судың тазалығын қамтамасыз ету шараларын ұйымдастыруға жағдай жасау мәселесі туындады. Билік өкілдері фермерлердің қызметтеріне жүгінуге шешім қабылдады. Фермерлер өз егістіктерінде тыңайтқыштарды пайдалануды азайтып, орман алқабын көбейту, жекеменшік және мемлекеттік Ерекше қорғалатын табиғи аймақтарды кеңейту секілді маңызы шаруаларды жасады. Он жылда осы шараларға 1,5 млрд. АҚШ доллары көлемінде қаражат жұмсалды. Ал тұрғындар фермерлерге белгілі бір экологиялық төлем төлеп отырды, қаражат трасталық қорда жинақталып, оның үстіне пайыздық табыс түсіп отырды. Сонымен, билік өкілдері, біріншіден, бюджет қаражатын қомақты сомаға үнемдесе, екіншіден, тұрғындар таза суға кенеліп, үшіншіден фермерлер қаржылық көмекке ие болды.

Парник газын шығаруға квоталарды саудалау және ластауды азайтудан алған сертификаттарды саудалау - әлемдік тәжірибеде экожүйелік төлемдердің тағы бір белгілі механизмі. Бұл Еуро

Одақтың Киото протоколының механизмдерінің бірі ретінде ойлап шығарылған, көмірқышқыл газын шығаруды азайтуға бағытталған механизм. Бұл келісімге байланысты қатысушы мемлекеттер өз елдерінде осы шараны қамтамасыз ететін, яғни өндірістік қалдықтарды азайтуға негізделген заңдар мен стандарттарды қабылдайды. Оның ең көп тараған үлгісі нарықта сертификаттарды саудалау мен квоталарды саудалау. Халықаралық деңгейде оларды саудалайтын нарықтар болады, сондай-ақ мемлекет ішінде саудалау нарықтары жұмыс жасайды. Егер, кәсіпорын эмиссияны азайтуға қол жеткізсе (мысалы, инвестициялық жобаны жүзеге асыру барысында), ол өкілетті агенттіктен арнайы сертификат алады да, оны сатуға рұқсат ала алады. Ал эмиссияны азайту бойынша міндеттемесін орындай алмаған жағдайда немесе эмиссиялау шаралары тым қымбатқа түскен жағдайда кәсіпорын аталмыш сертификаттарды нарықтан сатып алуына болады. Қандай да бір аймақта орналасқан және ластауды азайту талаптарына сәйкес келетін қоршаған ортаны ластаудың әрбір көзі белгілі бір квота санына сәйкес келеді (мысалы, өзі қанша ластаса, сонша квотаға ие болады) және оны сатып алу немесе сату мүмкіндігіне ие болады. Есепті кезеңнің соңында оның нақты ластау фактісіне қарай сәйкес квотасы болуы керек. Болмаған жағдайда, кәсіпорынға қомақты сомада айыппұл салынады. Әдетте, квота нақты ластауды жабуға беріледі. Егер кәсіпорында квотадан тыс ластау фактісі анықталса, жетіспейтін квотаны ол нарықта басқа кәсіпорыннан сатып алуы керек. Олай болмаған жағдайда, квота бағасынан әлдеқайда қымбатқа түсетін айыппұл төлеуге тура келеді.

Ешқандай мемлекет экологиялық мәселелерді ысырып тастап болашақ даму жоспарларын жасай алмайды. Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы «2050 Стратегиясында» «Жасыл көпір» халықаралық ұйымын құруды көздеген болатын. Қазіргі уақытта Үкімет пен тиісті министрліктер «жасыл экономикаға» өтудің стратегиясын жасау үстінде. Осы бастамасын Елбасы БҰҰ-ның Бас ассамблеясының 66-шы сессиясында жолдап, ол Бүкіләлемдік «Рио+20» Саммитінде қолдауға ие болды.

Жасыл экономикаға өтуде жоғарыда келтірілген шет елдердің қолданыстағы салықтық механизмдері елімізде қабылданған «жасыл көпір» концепциясында да ескерілген.

Концепциядағы көзделген экожүйелік қызметтер төлемдері, Киото протоколының механизмдері, жеке инвесторлардың экологиялық және әлеуметтік орын толтыру механизмдері, вир-

туалды су мен энергия саудасы, экологиялық салықтар мен төлемақыларды енгізу, Қазақстанда қолға алынып отырған «тұрақты жасыл дамуда» маңызы зор екені сөзсіз.

Әдебиеттер

- 1 Концепция Программы партнерства по реализации Астанинской инициативы «Зеленый Мост».
- 2 <http://www.eco.gov.kz/> материалы с сайта МООС РК.
- 3 Қаржы министрлігінің статистикалық бюллетені. - № 12. - 2012.
- 4 <http://www.un.kz/en/pages/2.jsp> материалы с сайта ООН в Казахстане
- 5 Экологическая политика Евросоюза. Е.В. Матвеева / Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. - 2010. - № 6. - с. 311-317.
- 6 Effects of Germany's Ecological Tax Reforms on the Environment, Employment and Technological Innovation. Summary of the Final Report of the Project/ Markus Knigge , Benjamin Görlach, 2005.
- 7 Fiscal Policies Towards an Inclusive Green Economy. Summary Report of the UNEP-IMF-GIZ Workshop/ Geneva, Switzerland. October 2012.
- 8 налогообложение: оценка с позиции критерия эффективности. Лутковская С. Ю./Проблемы современной экономики, N 2 (22), 2007.
- 9 ҚР Салық кодексі 10.07.2012 ж. нұсқа.
- 10 <http://www.wildnet.ru/images/stories/bibl//Plateji.pdf> электронды ресурс

References

- 1 Konceptija Programmy partnerstva po realizacii Astaninskoj iniciativy «Zelenyj Most»
- 2 <http://www.eco.gov.kz/> materialy s sajta MOOS RK
- 3 Qarzhly ministriginiń statistikalyq bjulleteni. № 12, 2012 zhyl
- 4 <http://www.un.kz/en/pages/2.jsp> materialy s sajta OON v Kazahstane
- 5 Jekologicheskaja politika Evrosojuza. E.V. Matveeva./ Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo, 2010, № 6, s. 311–317
- 6 Effects of Germany's Ecological Tax Reforms on the Environment, Employment and Technological Innovation. Summary of the Final Report of the Project/ Markus Knigge , Benjamin Görlach, 2005
- 7 Fiscal Policies Towards an Inclusive Green Economy. Summary Report of the UNEP-IMF-GIZ Workshop/ Geneva, Switzerland. October 2012
- 8 Jekologicheskoe nalogooblozhenie: ocenka s pozicii kriterija jeffektivnosti. Lutkovskaja S. Ju./Problemy sovremennoj jekonomiki, N 2 (22), 2007
- 9 QR Salyk kodeksi 10.07.2012 zh. nұsқа
- 10 <http://www.wildnet.ru/images/stories/bibl//Plateji.pdf> jelektrondy resurs